

UDK 37.014.53:172.4
Pregledni rad

SUVREMENO DEMOKRATSKO DRUŠTVO: ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA TOLERANCIJU

Mr. sc. Zoran Jovović
Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet
Podgorica, Crna Gora

Sažetak:

Tolerancija ima pozitivnu ulogu u procesu razvoja demokratskog društva, a bitnu ulogu u razvoju tolerancije ima odgojno-obrazovni sustav, kao podsustav demokratskog društvenog sustava. Tolerancija omogućuje sveprisutnu različitost, esencijalnu vrijednost za razvoj individualnosti i općeg dobra. Bez tolerancije nikad ne bismo mogli spoznati svu raznovrsnost iskustva, misli, osjećaja i djelovanja pojedinaca i socijalnih grupa. S jedne strane – tolerancija omogućuje uspostavljanje dobrog demokratskog društva, dok s druge – demokratsko društvo treba, do određenih granica, koristiti toleranciju kako bi očuvalo stabilnost.

Odgoj i obrazovanje za toleranciju podrazumijeva logiku po kojoj će pojedinci nesmetano živjeti i djelovati jedni pored drugih, uvažavati se, poštovati i razumijevati, a ne logiku po kojoj će oni biti jedni protiv drugih, gdje je *na djelu* neuvažavanje, nepoštovanje i nerazumijevanje. Svaki demokratski sustav, koji dobro funkcionira, trebao bi imati ovu logiku ugrađenu u pravni sustav, jer se na taj način garantira nesmetan suživot pojedinaca i skupina. Dakle, tolerancijom se prihvaćaju razlike i bogati život.

Ključne riječi: demokratsko društvo, odgoj, obrazovanje, tolerancija.

PRED(UVJETI) ZA SUVREMENO DEMOKRATSKO DRUŠTVO

Demokracija se najkraće određuje kao vladavina naroda. Tijekom razvoja društva (države) taj je oblik vladavine znatno mijenjao sadržaj, ali i vrijednosti – od participativne demokracije do proceduralne demokracije koje omogućavaju *svima* jednake uvjete, nezavisno od njihovih odnosa i razlika. U participativnoj demokraciji – prvobitni oblik demokracije koji je postojao u drevnoj Grčkoj – odluke donose zajednički svi oni kojih se takve odluke tiču. Zbog teškoća praktične prirode participativna demokracija danas nije baš raširena, osim u posebnim slučajevima kao što je referendum. Mnogo je češća proceduralna demokracija. Proceduralnu demokraciju karakteriziraju: demokratska izborna procedura, sloboda misli i izražavanja, visoka kvalificiranost onih individua koje konkuriraju za izborne funkcije u vlasti, prihvaćanje konsenzusa koji omogućuje da se na miran način razrješavaju različiti problemi, odlučivanje uz primjenu demokratskih principa i slično (Čupić, 2002b). Osnovne vrijednosti na kojima se zasniva proceduralna demokracija jesu (Bobio, 1990): ideal tolerancije, ideal nenasilja, ideal postupnog obnavljanja društva slobodnom raspravom ideja i promjene načina mišljenja i života i ideal bratstva.

Kako bi demokratsko društvo dobro funkcioniralo, neophodno je zadovoljiti dva preduvjeta – socijalni (stabilna društvena struktura) i kulturni (razvijena politička kultura). Ako društvena struktura nije stabilna, onda ne mogu funkcionirati oni uvjeti koji su ključni za demokraciju¹ (neki od uvjeta jesu: vladavina zakona, stranački pluralizam i slično). Samo u okolnostima

¹ Put k demokraciji nikad nije bio lak. Naprotiv, bio je vrlo, vrlo težak. *Zašto težak?* Tu su s jedne strane navike – *ideologija bivšeg režima – socijalizma* i njegovo „ponašanje“, a s druge strane *prihvaćeno uvjerenje da je demokra-*

stabilne društvene strukture moguće je funkcioniranje tih uvjeta. Svakako da to nije lak pred-uvjet, ali bez njega nema „dobre“ demokracije. Demokratska politička kultura, drugi preduvjet, podrazumijeva razvijene sljedeće elemente: podizanje nivoa opće kulture građana; prihvaćanje univerzalnih vrijednosti kao mjerila i orijentira; formiranje i poštovanje ličnosti (odgoj i obrazovanje za autonomnu ličnost – slobodnog građanina, a ne za podanika); poštovanje i garantiranje individualnih i kolektivnih prava (nacionalnih, religijskih, koja su samo ograničena individualnim pravima); povjerenje između građana (stvaranje osjećaja pouzdanosti) i povjerenje između onih ljudi koji su na vlasti i građana (postiže se regularnim i pouzdanim izbornim sustavom, politički korektnom kampanjom i političkom ekspertizom); javni duh i javnost (za društveni i državni život javnost ima korektivnu funkciju, odnosno kritičku i kontrolnu); Odgovornost za javno izgovorenu riječ i odgovornost pred vlastitom savješću sudionika u vlasti. Navedeni preduvjeti određuju važnost države za suvremeno društvo. Jer, zasad je država najmoćnija organizacija jednog društva.

Kako bi suvremeno demokratsko društvo bilo *dobro*, neophodno je zadovoljiti sljedeće uvjete, a to su: vladavina zakona, a ne vladavina samovolje – demokracija podrazumijeva zakone, demokracija je vladavina zakona u pravom smislu riječi; jednakost pojedinaca pred zakonom; politički pluralizam; podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku; slobodni i tajni izbori; dekoncentracija vlasti po vertikalnim i horizontalnim linijama političkog organiziranja; građanska prava; postojanje slobodnih medija; slobodno tržište robe i ideja. U uspostavljanju vladavine zakona, ističe Čupić, bitno je da se razviju kontrolni mehanizmi – u okviru vlasti i oko vlasti. Važno je da se izvede dosljedna podjela vlasti i sudstvu garantira nezavisnost, a da profesionalni kriterij bude jedini i odlučujući činitelj. Također, decentralizacijom treba dati važnost lokalnoj vlasti. Suvremene demokratske države decentralizacijom vlasti omogućavaju da se povrati najbolji antički ideal politike – grad država. Za politički život najbolja je ona zajednica koja se može okom sagledati i glasom opasati. U njoj se najbolje odluke mogu donositi i realizirati. Tu je sve vidljivo i lakše se kontrolira. Dobar lokalni politički život pomaže da najbolji idu predstavljati svoju sredinu – oni koji imaju što ponuditi, koji su razboriti, tolerantni i odgovorni. Vanjski omotač kontrole i kritike vlasti, koji joj znatno pomažu da ispravlja propuste i da lakše realizira odluke, jesu nevladine organizacije. Što ih je više to je znak da su sva pitanja i problem života obuhvaćeni (Pavlović, 1995). Mreža tih udruženja od je velike koristi za društveni i državni život i razvijanje. Zbog toga ih je potrebno podržavati da se formiraju i na njih se oslanjati. Nevladine organizacije mogu pružiti pomoć vlasti, sudjelovati u zajedničkoj realizaciji određenih projekata, kontrolirati vlast i kritizirati je. Sve te funkcije imaju značenje za vlast koja želi obavljati

cija već uspostavljena (čim smo se za nju odlučili), da će se sama po sebi ostvariti i dalje razvijati; naša se demokracija ne može promatrati statično, kao gotov i dovršen čin, nego dinamično, kao proces sa svojim fazama (a svaka je faza za nas i našu budućnost najvažnija) – proces, otežan proces, u kome ćemo svi mi istinski participirati.

Demokratski je sustav onaj koji je jako poželjan i profitabilan. To je sustav koji omogućava da u donošenju odluka sudjeluju svi oni koji su na jedan ili drugi način aficirani tim odlukama. Demokracija je sustav slobode, pojedinci i grupe u njemu se ponašaju slobodno, a sloboda je poštovanje zakona koje mi sami sebi dajemo, odnosno sami donosimo. Demokratski (društveni) sustav omogućava ostvarenje slobode/autonomije u sferi politike, odnosno donošenja odluka koje postaju obvezujuće za određenu društvenu grupu – za pojedince koji je sačinjavaju. Slobodan pojedinac je u demokraciji – i to svaki pojedinac, što je sa moralnog aspekta vrlo važno – izvorni subjekt vlasti i društvenog uređenja, temelj države i društvenog sustava. Zašto je sloboda pozitivna? Odgovor bi bio sljedeći: Sloboda je jedna od onih ultimativnih vrijednosti koja je nededuktivna, u obujmu ili mjeri u kojoj je ultimativna. Ako bi netko bio nezadovoljan i smatrao da bi trebao poći korak dalje, mogao bi se obratiti De Ruggieru (1927) koji je slobodu shvaćao kao put k samoodređenju ili samoorealizaciji pojedinca. Demokracija je također lijek za ograničavanje zloupotrebe vlasti – njezine metode ograničenja vrlo su različite. U osnovi stoji pretpostavka da svaka vlast, državna vlast kviri, a apsolutna kviri apsolutno. Demokracija je takav sustav koji je racionalan – on ne samo da koristi već i proširuje osnovu racionaliteta i njegovu artikulaciju. On kao takav omogućava stabilnost, omogućava i osigurava veću odgovornost političke elite pred onima koji su je izabrali i osigurava (trebalo bi) pojedincima i grupama superiorniji, nikako inferiorniji, kvalitetu života.

U samoj srži demokracije stoji pojedinac, pojedinac sa svojom nepovredivošću, s pravima koja mu pripadaju i koja su mu neotuđiva. Demokracija (trebalo bi) zasniva zakonitost i humani poredak, oblikuje i izgrađuje takva društveno-politička tijela i propise koji svakom pojedincu/građaninu u društvu, kao zajednici građana, pružaju mogućnost da slobodno sudjeluju u izradi pravnih osnova svoje zajednice, njenih segmenata, i u upravljanju državom.

poslove koje je prihvatila, a državi, kao najmoćnijoj, najsavršenijoj i najoptimalnijoj organizaciji društva, znatno podižu ugled.

ODGOJ I OBRAZOVANJE U SUVREMENOM DEMOKRATSKOM DRUŠTVU

Ako su odgoj i obrazovanje oni uvjeti o kojima ovisi formiranje čovjekove ličnosti, onda su oni najbitniji segmenti jednog demokratskog društvenog sustava. U suvremenim demokratskim društvenim sustavima primarni je strateški podsistem odgojno-obrazovni podsustav – on se izdvaja i izdiže iznad svih ostalih podsustava. Jer, odgoj i obrazovanje omogućavaju nadoknadu svih drugih vrsta bogatstava koja nam nedostaju, a koja su nam nužno potrebna za normalan i dostojanstven život. Drugim riječima, odnos prema odgoju kao akciji koju starije generacije obavljaju nad mlađim generacijama koje još nisu zrele za društveni život i obrazovanju kao procesu prenošenja i stjecanja znanja, razvijanja i formiranja raznovrsnih, čovjeku neophodnih, vještina i navika odnos je prema životu i smrti.

Činjenica je da *čovjek samo odgojem može postati čovjekom*. Učiniti čovjeka boljim bićem, kultivirati ga i pronaći put do dobrog u njemu, cilj je i zadatak odgoja. *Čovjeka može odgajati samo čovjek koji je također odgojen* (Kant, 1991: 11). Kad se odgajaju mlađe generacije, tj. djeca, treba uvijek imati na umu univerzalne ideje, vrijednosti i principe. Takvim pristupom odgoju postiže se bolja kvaliteta života, jednostavno – ljudima se znatno olakšava život u suvremenom društvu. Moć odgoja je ogromna, a pokušaji da se ona dokuči, da se njome ovlada, jesu permanentni.

Odgoj kao socijalna pojava i/ili sustav socijalnih pojava stvar je društva. Ono je podstav socijalnog sustava, ne postoji izvan društva pa se i govori o odgoju u društvu. Odgoj i društvo su u korelaciji: društvo utječe na odgoj, ali i odgoj na društvo; uzdižu se i padaju, nastaju i nestaju istovremeno. Odgoj je istovremeno jedinstveno i mnogostruko, individualno i univerzalno – ono je permanentan proces. „Ostvaruje se na svim uzrastima, iako su mu mogućnosti različite, imajući u vidu upravo uzrast. U razdoblju djetinjstva i mladosti razvija se i formira ličnost, a u razdoblju odraslosti prevladavaju elementi obrazovanja, svedenog na stjecanje i usvajanje znanja. Upravo je zato čovjek današnjice *homo educandus*“ (Ivković, 2003: 109). Suvremeni odgoj u razvijenim demokratskim društvima usmjeren je na emancipaciju ličnosti i razvoj tolerancije, usmjeren je na oslobađanje od predrasudnog mišljenja i dogmi.

Odgoj kao čovjekova i društvena djelatnost organiziran je i sistematiziran. On se provodi s namjerom, intencionalno – otuda je odgoj i intencionalna djelatnost – a ostvaruje se posredstvom određenih sadržaja. Zato su diferencirani ciljevi i programi i diferencirane aktivnosti u odgoju u određenoj suglasnosti. Upravo zbog toga podložan je određenim manipulacijama, a naročito u razvijenim demokratskim društvima u kojima *egzistiraju* vrlo moćna komunikacijska sredstva. Pomoću tih moćnih komunikacijskih sredstava nude se i biraju najraznovrsniji sadržaji.

Odgoj je sam po sebi vrijednost. On je kao društveno-povijesni proces bitno vrijednosno obilježje procesa izgradnje i formiranja ličnosti, tj. odgoj je vrijednost pomoću koje se napreduje u vrijednosnom izgrađivanju i formiranju čovjekove ličnosti.

Obrazovanje se sagledava kao uže od odgoja, odnosno - određuje se kao uža proces i pojam. Obrazovanje je višeslojna pojava koja se može promatrati iz različitih kutova. Obrazovanje je najtješnje povezano sa socijalizacijom i odgojem. To uopće nije neobično kada se zna da je socijalizacija najširi proces uvođenja mlade osobe u život pomoću raznovrsnih oblika učenja. Obrazovanje je zapravo uža dio šireg društvenog procesa učenja koje u svim *suvremenim demokratskim društvima*² ima veliku važnost, značenje i smisao. S druge strane, odgoj se može

² *Suvremeno demokratsko društvo* „ima više razloga da se interesira za plansko i sustavno obrazovanje i odgoj svojih građana od ostalih zajednica. Demokracija je, kao što podsjeća Dewey (1971), odana ideji odgoja. Površno objaš-

shvatiti kao metodičko nastojanje da se kod individua stvore željene karakterne crte. Ono obuhvaća, kao što smo i istaknuli, svjesne, organizirane i opće obrasce *razvoja ličnosti* koji su neraskidivo povezani s procesom učenja i obrazovanja, s tim što je obrazovanje, ponajprije usmjereno na sustavno prenošenje znanja i umijeća s generacije na generaciju, od jednog pojedinca i grupe na drugog pojedinca i grupu. Prema Gvozdenović (2012: 41-42) obrazovanje se može promatrati s užeg i šireg aspekta. Obrazovanje s užeg aspekta podrazumijeva proces prenošenja i stjecanja znanja, proces razvijanja i formiranja raznovrsnih vještina i navika, proces usvajanja sustava vrijednosti i pravila ponašanja, dok je sa šireg aspekta obrazovanje permanentan proces ostvarivanja duhovnih vrijednosti. Esencijalna odlika tog permanentnog procesa sastoji se u povezivanju formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja u individualnom razvoju i duhovnom oblikovanju *svakog* pojedinca.

Činjenica je da suvremeno obrazovanje ima veliku ulogu u razvoju čovjekove ličnosti i demokratskog društva, odnosno – obrazovanje ima presudan utjecaj na društvenu ravnotežu, kao i blagotvorno djelovanje na mir i zadovoljstvo pojedinaca i grupa. Obrazovanje, smatra Delors (1996: 75-87), tijekom cijelog života zasniva se na četiri stupnja. Oni se mogu promatrati i kao četiri principa, ili se jednostavno može reći da se obrazovanje organizira oko četiri područja. Ta područja su sljedeća: 1. *Učenje za znanje*, 2. *Učenje za rad*, 3. *Učenje za zajednički život* i 4. *Učenje za postojanje*.

1. *Učenje za znanje*: Riječ je o osposobljavanju pojedinaca da usvoje nova znanja, ali prije svega da ovladaju sredstvima spoznavanja.
2. *Učenje za rad*: Misli se na razvoj stručnih vještina i drugih mnogo širih vještina kao što su – sposobnost snalaženja u mnogim kompleksnim situacijama i sposobnost za timski rad.
3. *Učenje za zajednički život*: Misli se na razvijanje sposobnosti za razumijevanje drugih pojedinaca, poštovanje međuzavisnosti, rješavanje konflikta mirnim putem i slično.
4. *Učenje za postojanje*: Misli se na razvoj svih aspekata ličnosti i njenu sposobnost da djeluje što samostalnije, sa sve većom i većom odgovornošću. Povezano s tim obrazovanje ne smije zapostavljati bilo koji aspekt individualnih potencijala: pamćenje, mišljenje, rasuđivanje, fizičke sposobnosti i prirodne sklonosti za komunikaciju. Prema Delorsu (1996: 86) obrazovanje se u suvremenom demokratskom društvu može promatrati kao jedno „unutarnje putovanje čije faze odgovaraju stalnom procesu razvoja ličnosti. Obrazovanje, kao sredstvo zaokruživanja uspješnog radnog života je na taj način jedan vrlo individualiziran proces, ali istovremeno i proces formiranja međusobne društvene sprege.“

I odgoj i obrazovanje utječu na reprodukciju demokratskog društva i razvoj tolerancije. Oni predstavljaju aktivni odnos prema osmišljavanju i vrednovanju, prema kultiviranju diferenciranih potreba, vrijednosti i interesa; odgoj i obrazovanje su proces i rezultat, mogućnost za razvoj na individualnom i društvenom planu. Za razliku od podučavanja ili instrukcije koji mogu biti vrijednosno neutralni, odgoj i obrazovanje su po svojoj prirodi uvijek angažiran čin.

njenje sastoji se u tome da jedna vlada koja se oslanja na opće pravo glasa može imati uspjeha samo ako su građani koji biraju svoje vladare i predstavnike na pravi način obaviješteni i, istovremeno, obrazovani. Da bi se građani *in extenso* upoznavali s odlukama vlasti i da bi razumjeli namjere vladara u pogledu oblikovanja društvene zajednice, moraju im biti dostupne njihove odluke i planovi. Međutim, pored ovog, postoji i dublje objašnjenje, a ono je utemeljeno u produkciji same zajednice, kako u pogledu bogaćenja i oplemenjivanja interpersonalnih odnosa, tako i u smislu njenog ukupnog razvoja. Ljudi žive u zajednici na temelju onoga što im je zajedničko. Demokracija, dakle, nije samo oblik vladavine, već prije svega stanje duha i način života, proces povezivanja pojedinaca i grupa s obzirom na ključne ciljeve, temeljne vrijednosti, interese, sklonosti, ideje, vjerovanja i uzajamnu razmjenu iskustava. Razvijanje stavova i sposobnosti pojedinaca usmjerava se neposrednim prenošenjem vjerovanja, osjećaja i znanja, kao i posredstvom okoline. Demokratska sredina značajno utječe na oblikovanje sklonosti pojedinaca i pokreće njihovo ponašanje. Širenje područja zajedničkih interesa i oslobađanje raznovrsnih osobnih sposobnosti nije samo posljedica razmišljanja i svjesnog napora, već je rezultat aktivnog sudjelovanja pojedinaca u životu zajednice, kako u pogledu participacije u donošenju odluka, tako i smislu osobnog doprinosa u prihvatanju i ostvarivanju svojih prava i obveza, u njegovanju demokratske kulture i univerzalnih vrijednosti“ (Gvozdenović, 2005: 168-169).

ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA TOLERANCIJU U SUVREMENOM DEMOKRATSKOM DRUŠTVU

Tolerancija *igra* pozitivnu ulogu u procesu razvoja demokratskog društva, a bitnu ulogu u *razvoju* tolerancije ima odgojno-obrazovni sustav, kao podsustav demokratskog društvenog sistema. Tolerancija omogućuje sveprisutnu različitost, esencijalnu vrijednost za razvoj individualnosti i općeg dobra. Bez tolerancije nikad ne bismo mogli spoznati svu raznovrsnost iskustva, misli, osjećaja i djelovanja pojedinaca i socijalnih grupa. S jedne strane – tolerancija omogućuje uspostavljanje dobrog demokratskog društva, dok s druge – demokratsko društvo treba, do određenih granica, koristiti toleranciju kako bi sačuvalo stabilnost. Određenje granica tolerancije svakako da nije neupitno. Postavlja se pitanje: Gdje je tačno granica koju bi trebalo povući ustavni demokratski režim kad je riječ o toleriranju netolerantnih? Prema suvremenim teorijama razgraničenje onog što bi jedno demokratsko društvo smjelo tolerirati i onoga što ne bi smjelo tolerirati uvijek je situacijski definirano, nije jednom za svagda dato i u esenciji je pitanje mjere (Radenović, 2007). U suvremenim razmatranjima koja se odnose na opravdanje principa tolerancije prihvatljiv je stav da tolerancija, kao što smo i istaknuli, pospješuje različitost. Sasvim je jasno da je jedino pod načelom tolerancije moguća koegzistencija diferenciranih skupina u suvremenim društvima.

Prema Čupiću (2010) dva su osnovna značenja tolerancije:

- trpeljivost prema drugom mišljenju, djelovanju, ponašanju i uvjerenju i
- prihvaćanje i poštovanje razlika.

U prvom značenju tolerancija je zajedničko podnošenje štete, odricanje od realizacije dijela svojih potreba, interesa i uvjerenja. Jednostavno, tolerancija je spremnost na kompromis. Čovjek koji je tolerantan, koji je odgojen i obrazovan da bude tolerantan, u svakodnevnom je životu omiljen jer je dobar za društvo i druženje. Tolerancija u drugom značenju odnosi se na prihvaćanje razlika, odnosno shvaćanje da je život bez njih *nemoguć*. Razlike su, činjenica je, u osnovi života i zbog toga se one ne bi smjele upotrebljavati za produbljivanje sukoba. One bi se trebale koristiti za oplemenjivanje, tj. za proširivanje i produbljivanje života.

Težnju k toleranciji permanentno treba podržavati, pa čak i kad su brojne okolnosti protiv nje. Od tolerancije se ne treba odustajati, a naročito ako postoje minimalne šanse da se pomoću nje izbjegnju razni sukobi između pojedinaca i grupa i sačuva sloboda kao temeljna ljudska vrijednost. Trpljenje za slobodu je, prije svega, hrabro!

Razvijena politička kultura, pod kojom se podrazumijeva društveno i pojedinačno prihvatljiva upotreba političkih sredstava od strane političkih subjekata u cilju ostvarivanja političkih ciljeva, osnovni je preduvjet za dobro uređen demokratski poredak. Bez tolerancije nema kulture, a osobito političke kulture. Zato je potrebno da se uloga odgoja i obrazovanja za toleranciju „smjesti u temelje izgradnje demokratskog političkog poretka. Kao što tolerancija omogućava uspostavljanje dobrog demokratskog poretka, tako i taj poredak treba koristiti toleranciju kako bi sačuvarao sigurnost i stabilnost građana“ (Čupić, 2001: 85). Zbog toga je potrebno u odgojno-obrazovnom sustavu, kao podsustavu socijalnog sustava, određenu važnost, značenje i smisao dati sljedećim uvjetima:

- Učenje i davanje primjera iz prošlosti koji potiču razvoj tolerancije – kao jednog vrijednog sredstva – među pojedincima i skupinama,
- Stvaranje svijesti o važnosti tolerancije za opstanak i razvoj demokratskog društva,
- Stvaranje profesionalaca sa širokom kulturom koji će prihvatiti i poštivati druga mišljenja i uvjerenja.

Primjeri iz prošlosti koji se odnose na toleranciju, svakako puno pomažu da se određene konfliktne situacije razriješe, ali i da se donekle „uklone“ uzroci njihovog nastanka. Iz prošlosti

se uzima samo ono što predstavlja istinsku vrijednost. Ono loše se odbacuje, a ono umno i lijepo uzima.

Kako bi se stvorila svijest, i to vrijednosna, o važnosti tolerancije – kao vrijednom sredstvu pomoću kojeg se ljudske razlike mogu na najbolji način uzajamno odnositi, a da ne dovedu do sukoba i ratova – neophodno je kod individue izgraditi moralnu³ kulturu. Moralna kultura koja je tolerantna priprema čovjeka za mudru umjerenost. Moralni pojedinac je taj koji se ponaša razumno i tolerantno. On je u svakom trenutku spreman saslušati drugoga, čuti drugačije mišljenje. Moralna osoba nije samouvjerenjena, a njezina svijest nije zatvorena, već otvorena. Zatvorena svijest je eksplicitna i sklona je ekstremizmu. Zbog toga je nužan „prijelaz iz normativne svijesti, koja propisuje kako se mora misliti i čuti, prema kognitivnoj svijesti, koja opisuje stvarnost kakva jeste i kakva može biti u najboljem smislu riječi” (Šušnjić, 1997: 224).

Odgajno-obrazovni sustav koji *stvara* istinske profesionalce, ugrađuje im dvije moći koje imaju jednaku važnost, a to su moć savjesti i moć znanja. Pojedinac (stručnjak) koji posjeduje samo moć znanja je opasan, tj. on je izvor opasnosti, a onaj pojedinac (profesionalac) koji posjeduje i moć znanja i moć savjesti – drugačiji je, tolerantan je, spreman je i da razumije i da uvaži. Duhovni pojedinac, ističe Šušnjić (1997), koji je svjestan mnogih pristupa svijetu oko sebe, „u sebi i iznad sebe, blag je u razgovoru, ali ne iz slabosti, već zbog snage, zbog one silne volje da upozna i drukčije no što je onaj u kome on misli, osjeća i živi. U tom naporu da razumije drugog nije se bojao da će sebe krivo razumjeti. On je osluškivao različite glasove svoga vremena i različite načine govora: samo tako imao je mogućnosti da uspoređuje, bira i stvara.” Susret s razlikama oplemenjuje život, produbljuje ga i proširuje. Učiti da se drugi ne ometa i ne ugrožava, mudro je i sasvim racionalno. Kada se pojedinac tako ponaša, onda se pruža mogućnost za suživot razlika. Na taj se način iskazuje iskrenost i stječe povjerenje drugih pojedinaca.

Odgaj i obrazovanje za toleranciju podrazumijeva logiku po kojoj će pojedinci nesmetano živjeti i djelovati jedni pored drugih, uvažavati se, poštovati i razumijevati, a ne logiku po kojoj će oni biti jedni protiv drugih, gdje je na djelu neuvažavanje, nepoštivanje i nerazumijevanje. Svaki demokratski sustav koji dobro funkcionira trebao bi imati ovu logiku ugrađenu u pravni sustav, jer se na taj način garantira nesmetan suživot pojedinaca i skupina. Dakle, tolerancijom se prihvaćaju razlike i bogati život.

³ Prema Čupiću (2002b: 103-105) izdvajaju se *dva etička pristupa* u suvremenoj politici da bi se opravdala djelovanja i postupci ili da bi se pomoću njih regulirao politički život. Jedan je *deontološki* (deontologija – učenje o dužnostima, odnosno šta treba činiti u različitim prilikama kako bi se to moglo ocijeniti kao dobro djelovanje i postupanje), a drugi *pragmatični* (pragmatizam – učenje prema kojem je praktična korist vrhovni kriterij mišljenja, djelovanja i ponašanja). Prema *deontološkom pristupu* dužnost je ljudi da se uvijek moralno ponašaju i djeluju, nezavisno od prilika ili neprilika. Takvo se djelovanje i ponašanje preporučuje i za politički život. Svi koji tako ne čine nemoralni su, uzurpatori i štetočine. Prema ovom stajalištu zlo se ne može mjeriti. Svako zlo je zlo – nema velikog i malog zla. Ako se čovjek pridržava moralnih principa, on će ih prakticirati u svakoj situaciji, premda će čovjek biti na osobnom gubitku, ali će zato sebe kao čovjeka i čovječno biće sačuvati na duži rok. Dobro se čini ne da bi to netko pohvalio, nego zato što je to samo po sebi vrijedno. Dobro se ne smije mjeriti. Zbog toga je moralni oblik života najteži, ali zato i najljudskiji. Drugi *moralni pristup je pragmatični*. Prema njemu, djelovanja i ponašanja mogu se mjeriti. Tako se i zlo može mjeriti, a sve što doprinosi koristi i uspjehu može se smatrati dobrim. Ovaj pristup relativizira moral i mnogo se toga od nemoralnog djelovanja i ponašanja pomoću njega može braniti ili opravdati. On služi racionalizaciji nemoralnih postupaka. Moćnici i nasilnici najčešće njime pravdaju počinjena nedjela. Tako je i nastao stav: *Učinit ćemo malo zlo da bismo pomoću njega zaustavili veliko*“.

LITERATURA

- Aldrich, J. H. (1995). *Why parties: the origin and transformation of political parties in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Almond, G. A., & Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Zagreb: Politička kultura.
- Almond, G. A., Pael, G. B., & Strom, K. (2009). *Komparativna politika danas*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka.
- Bezdanov, S. (1989). *Politika vaspitanja i obrazovanja u SFRJ, Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bobio, N. (1990). *Budućnost demokratije*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bull, N. (1973). *Moral Education*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Cifrić, I. (1990). *Ogledi iz sociologije obrazovanja*. Zagreb: Školske novine.
- Čupić, Č. (2001). *Politika i zlo*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2002a). *Sociologija: struktura, kultura, vladavina*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2002b). *Politika i poziv*. Beograd: Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2010). *Politika i odgovornost*. Beograd: Čigoja štampa.
- Delor, Ž. (1996). *Obrazovanje skrivena riznica*. Beograd: UNESCO.
- Demaine, J. (1983). *Contemporary theories in the sociology of education*. London: The macmillan.
- De Ruggiero, G. (1927). *The History of European Liberalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Dirkem, E. (1981). *Vaspitanje i sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Diverže, M. (1966). *Uvod u politiku*. Beograd: Savremena administracija.
- Djui, Dž. (1971). *Vaspitanje i demokratija*. Cetinje: Obod.
- Drakulić, S. (1981). *Obrazovanje i poredak*. Rijeka: Izdavački centar.
- Đelepi, E. (1976). *Škola bez katedre*. Beograd: BIGZ.
- Đurić, M. (1987). *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Naprijed.
- Đurić, M. (1989). *Mit, nauka, ideologija*. Beograd: BIGZ.
- Friedmann, G. & Naville, P. (1972). *Sociologija rada*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gidens, E. (2001). *Sociologija*. Podgorica: CID.
- Gvozdenović, S. (2005). *Filosofija, obrazovanje, nastava*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gvozdenović, S. (2006). *Metodika nastave sociologije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Univerzitet Crne Gore.
- Gvozdenović, S. (2012). *Ogledi iz sociologije obrazovanja*. Nikšić: Filozofski fakultet.
- Haralambos, M. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Ivković M. (1995). *Metodika nastave sociologije*. Niš: Prosveta.
- Ivković, M. (2003). *Sociologija obrazovanja I*. Niš: Filozofski fakultet.
- Jaspers, K. (2003). *Ideja univerziteta*. Beograd: Plato.
- Jovović, Z. (2012). Karakter društvenog sistema i obrazovanje. *Vaspitanje i obrazovanje*, 3, 191-213.
- Jovović, Z. (2013). Školski sistem-škola kao društvo u malom, kao društveni mikrokosmos. *Vaspitanje i obrazovanje*, 1
- Jovović, Z. (2013). *Politika, politička kultura i vaspitanje*. Podgorica: „Vaspitanje i obrazovanje“, br. 3/2013.
- Kant, I. (1991). *Vaspitanje dece*. Beograd: Bata.
- Kasirer, E. (1972). *Mit o državi*. Beograd: Nolit.
- Kilibarda, R. (2000). *Opšta sociologija*. Podgorica: Ekonomski fakultet.
- Kilibarda, R. (2013). *Uvod u sociologiju politike*. Podgorica: Grafo Crne Gora.
- Kilibarda, R. (2013). *Sjaj i sjena demokratije*. Podgorica: Grafo Crna Gora.
- Kin, Dž. (1995). *Mediji i demokratija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Knežević, R. (2007). *Politička kultura*. Podgorica: CID.
- Koković, D. (1992). *Sociologija obrazovanja*. Novi Sad: Matica srpska.
- Parsons, T. (1988). *Društva – evolucijski i poredbeni pristup*. Zagreb: August Cesarec.

- Parsons, T. (1992). *Moderna društva*. Niš: Gradina.
- Pavlović, V. (1995). Civilno društvo i mogućnosti demokratskih promena ka otvorenom društvu. U: V. Pavlović (ur.) *Potisnuto civilno društvo*, zbornik radova, Beograd: Eko centar.
- Pečujlić, M. (1980). *Univerzitet budućnosti*. Beograd: NIN.
- Pikering, Dž. (1971). *Izazov obrazovanju*. Beograd: NUBS.
- Plamenac, D. (2006). *Izabrana djela: Demokratija i iluzija: saglasnost, sloboda i politička obaveza*. Podgorica: CID.
- Podunavac, M. (2008). *Politička kultura i politički odnosi*. Beograd: Čigoja.
- Podunavac, M. (1993). *Socijalizacija (politička), Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Powell, B. G. (1989). Constitutional design and citizen electoral control. *Journal of Theoretical Politics*, 1(2), 107-130.
- Pušić, N. (1968). *Klase i politika*. Beograd: Rad.
- Putnam, R. D., & Goss, K. A. (2002). Introduction. U: R. D. Putnam, *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society* (str. 3-21). New York: Oxford University Press.
- Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Samardžić, S. (1993). „Politika“, *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Suzić, N. (2001). *Sociologija obrazovanja*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šušnjić, Đ (1997). *Dijalog i tolerancija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đ. (1998). *Religija II*. Beograd: Čigoja štampa.

Modern Democratic Society: Education and Education for Tolerance

Abstract: Tolerance plays an important role in the process of development of democratic society. As a subsystem of social system education has crucial role. Tolerance integrates all differences which is precondition for development of individuals and wellbeing of society as a whole. Tolerance in turn helps us to understand different experiences, thoughts, feelings and actions of individuals and social groups. Tolerance is needed for establishing democratic society and should be used for preservation of social stability.

Tolerance means individuals live together in coexistence. They cherish respect for each other and understanding instead of disrespect and intolerance. Such logics should be consistent part of every democratic functional system, part of legal system to guarantee undisputed coexistence of individuals and groups. Finally, tolerance helps people to accept differences and live and enjoy life,

Key words: democratic society, education, tolerance.

Moderne demokratische Gesellschaft: Erziehung und Bildung für Toleranz

Zusammenfassung: Die Toleranz spielt eine positive Rolle im Prozess der Entwicklung einer demokratischen Gesellschaft und das Bildungssystem, als ein Untersystem des demokratischen Sozialsystems, hat eine wichtige Rolle bei der Entwicklung der Toleranz. Die Toleranz ermöglicht allgegenwärtige Vielfalt, einen essenziellen Wert für die Entwicklung der Individualität und des Allgemeinwohls. Ohne Toleranz könnten wir nie die Verschiedenartigkeit der Erfahrungen, Gedanken, Gefühle und Tätigkeiten der Einzelnen und der Sozialgruppen erfahren. Einerseits ermöglicht die Toleranz die Einrichtung einer demokratischen Gesellschaft und andererseits sollte eine demokratische Gesellschaft die Toleranz bis zu bestimmten Grenzen anwenden, um Stabilität zu bewahren.

Unter Erziehung und Bildung für Toleranz versteht man die Logik, wonach die Einzelnen ungestört nebeneinander leben und wirken können, sowie sich gegenseitig respektieren und verstehen und nicht die Logik, wonach sie gegeneinander sind, wo es keinen Respekt und kein Verständnis gibt. Jedes gut funktionierende demokratische System sollte diese Logik in sein Rechtssystem einbetten, da auf diese Weise ein ungestörtes Zusammenleben der Einzelnen und der Gruppen garantiert wird. Daher werden durch Toleranz Unterschiede und ein reiches Leben garantiert.

Schlüsselbegriffe: demokratische Gesellschaft, Erziehung, Bildung, Toleranz